

AKIL-ZEKÂ AYIRIMI BAĞLAMINDA MÜNAFIKLARIN ZİHNİYET ANALİZİ*

Mevlüt ERTEN**

Özet

Kur'an nazil olduğunda onun ilk muhatapları ona inanmak (iman) ya da inkâr (küfr) etmek şeklinde iki ana tavır sergilemişlerdir. Bu iki tutumun dışında farklı bir tutum daha ortaya konmuştur ki, bu Kur'an tarafından nifak olarak isimlendirilmiş, bu tavır sergileyenlere de münafık denmiştir. Bunun adı ikiyüzlülük olup tam anlamıyla rol yapmaktır. Bu tutumlarıyla münafıklar İslam'a epeyce zarar vermişlerdir. Bu bağlamda medenî ayetler incelendiğinde görülecektir ki, münafıkların zihniyeti farklı bir zemine oturmaktadır. O zihniyet, onların akıllarını değil zekâlarını kullanarak kurnazlık yapmalarıdır. İşte bu çalışmada münafıkların zihniyetini akıl-zekâ ayırımı bağlamında özellikle de "pratik zekâ" ekseninde Kur'an'dan örneklerle çözümlenmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Akıl, zekâ, pratik zekâ, kurnazlık, münafıklar.

MENTALITY ANALYSIS OF THE HYPOCRITES IN THE CONTEXT OF DISTINCTION BETWEEN REASON AND INTELLIGENCE

Abstract

When the Qur'an descended, its first answerers believed it or disbelieved. This was an attitude at two opposite sides. There was an attitude outside of belief and unbelief that Qur'an named hypocrisy. It is two facedness that means pretending. The hypocrites damaged Islam very much by their pretending attitude. When we examine verses descended in Medine, we see that the mentality of hypocrites stands at a different place. This mentality means that they use their intelligence not reason, that is, they trick. In this essay, we will try to analyse the mentality of hypocrites in the context of distinction between reason and intelligence, especially at the axis of quick wit with exemplifying from the Qur'an.

Key words: Reason, intelligence, , quick wit, trick, hypocrites.

* Bu makale, 17-19 Mayıs 2013 Kahramanmaraş'ta yapılan "Kur'an Nüzûlünün Medine Dönemi" (X. Tefsir Akademisyenleri Buluşması) Sempozyumu'nda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

** Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Giriş

İnsanlar son din ve onun kitabı Kur'an'a muhatap olduklarında, ona karşı çeşitli tavır sergilemişlerdir. Bu tavır alış iki ana tercih şeklinde tezahür etmiştir: İman ve küfür. Yani iman edenler (müminler) ve inkar edenler (kafirler). Bunlar iki zıt kutupta gerçekleşen tavırlar olup kendilerine göre gerçekçi tercihlerdir. Bu ikisi dışında farklı bir tutum daha sergilenmiştir ki, bu tavır Kur'an tarafından nifak, bu tavrı sergileyenler de münafık olarak adlandırılmıştır. Bu grup, Kur'an geldiğinde Mekke ve Medine'de mevcut dini gruplardan Yahudi, Hıristiyan ve Müşrik kökenlidir. Bilhassa Medine'de Müslümanlar güçlenip önemli bir siyasi konum elde edince, çıkarıcı birçok insan Müslüman gözükmeye başladı. Münafıklık temeli menfaat olan bir kişiliksizlik/kimliksizlik problemidir. İkiyüzlülük, kelimenin tam anlamıyla rol yapmaktır. Dolayısıyla münafıklar rol yapan ve rol yapmayı çok iyi bilen insanlara benzemektedirler. Münafıklar bu tutumlarıyla İslam dinine epeyce zarar verdiklerinden Kur'an, bunların içyüzünü ortaya çıkarmış, zihniyetlerini deşifre etmiştir. İzzet Derveze (ö. 1984) bu olguyu şöyle izah eder:

Bu hareketin Medine'de ortaya çıkış nedeni açıktır. Allah'ın elçisi ve ilk Müslümanlar Mekke'de bir kuvvet ve otoriteye sahip değillerdi ki, insanlardan bir grup, münafıkların yaptığı gibi, Müslümanlardan korksun ya da onlardan menfaat beklesin, görünürde onlarla yakınlık kurmaya çabalasın, yaltaklık etsin ve gizliden gizliye de onlara karşı komplo hazırlasın, tuzak ve hilelere baş vursun... Mekkeliler ve özellikle önde gelenleri Rasulullah'a karşı açık tavır koyuyor, gücü yetenler Müslümanlara acımasız işkence yapıyor, çekinmeksizin ya da sakınmaksızın her yönden İslam davetine karşı duruyorlardı. Mekkelilerin karşı koyuşlarından dolayı Müslümanlar, dinlerini ve canlarını kurtarma uğruna önce Habeşistan'a, sonra da Medine'ye hicret etmişlerdir... Medine'deyse durum gerçekten çok farklıydı. Rasulullah Medine'ye hicret etmeden önce Evs ve Hazrec kabilelerinden güçlü destekler kazanmış; İslam orada yaygınlık kazanmadan ve Rasulullah onlardan tam emin olmadan oraya hicret etmemişti. Bu arada, İslam'a iman etmeyenler ya bilgisizlikten ve ahmaklıktan ya da öfke ve inatlarından dolayı inanmadılar... Rasul'e, muhacir ve ensardan olan Müslümanlara karşı inkarcı konumlarını ve açık düşmanlıklarını göstermeleri kolay değildi. Onların bu şekilde karşı duramayışlarının temelinde akrabalık bağlarının etkisi de küçümsenemez. Çünkü Evs ve Hazrec'in ileri gelenleri Rasulullah'ın destekçileri olmuşlar, savunma ve yardım etme hususunda Rasulullah'la antlaşma yapmışlardı... Bu ortamda şirk inancına bağlılığı süren, hastalıklı kalpleri, üstünlük taslama ve kin besleme gibi niteliklere yakınlık gösteren ve bu nedenle Rasul'ün davasına ve nüfuzuna karşı çıkanların; inançlarını ve düşmanlıklarını açıkça ortaya koymaları mümkün değildi...Önlerinde İslam'a girmiş, İslam'ın ilkelerini yerine getiriyormuş gibi görünmekten, kabileleriyle dayanışma içine girmekten, planlarını, tuzaklarını, oyunlarını ve komplolarını ise, gizli, aldatmacalı ve kompleks yöntemlerle yürürlüğe koymaktan başka yol yoktu...¹

Derveze'nin yerinde bir şekilde tespit ettiği gibi, şirk inancına bağlılığı devam eden hastalıklı kalplere sahip olanların Mekke'nin aksine Medine'de güçlenen Müslümanlara karşı açıkça düşmanlık yapmaları mümkün değildi. Tek yapacakları şey sureti haktan görünüp rol yapmaktı. Bunun anlamı, pratik zekâlarını kullanarak ortama uymak, hile ve kurnazlık yapmaktı.

¹ Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev.: Mehmet Yolcu, Düşün Yay., İstanbul 2011, II.287-288.

Medenî surelerde münafıklarla ilgili ayetler incelendiğinde görülecektir ki, Kur'an çeşitli münasebetle onların vasıflarını ortaya koymuştur.² Keza, bu ayetler göstermektedir ki, münafıkların zihniyeti çok farklı bir zemine oturmaktadır. O zemin de onların her daim akıllarını değil zekâlarını ön plana çıkarmaları ve kurnazlık yapmalarıdır. Biz bu makalede akıl-zekâ ayırımı bağlamında, özellikle de "pratik zekâ" doğrultusunda münafıkların işte bu zihniyetlerini analiz etmeye çalışacağız. Amacımız nifak zihniyet yapısını ortaya çıkarmaktır. Konumuzu temellendirmek için ilk önce zekâ ve akıl kelimeleri arasındaki farkı belirleyeceğiz.

I. Zekâ ve Akıl Kelimelerinin Anlamı

A. Zekâ Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

Zekâ kelimesi Türkçe'ye Arapça'dan geçmiş olup 'çabuk anlama ve zihin keskinliği' anlamına gelir. Etimolojik açıdan *zekâ*, z-k-v ve z-k-y kökünden gelmektedir. *ez-Zekâ'*, kalbin keskinliği ve kavrayış surati, hızı anlamındadır. Hızlı kavrayış sahibi kalbe ve çocuğa 'zeki kalp, zeki çocuk (*kalbün zekiyyün ve sabiyyun zekiyyün*)' denir. Anlama hususunda *zekâ* (*ez-zekâü fi'l-fehmi*), 'hızlı kavrayış, tam anlama' manasındadır. Kavrayıştaki hızlılık ve anlamadaki keskinlik *zekâ* olarak ifade edilmiş ve zeki kişiye şöyle denmiştir: Falanca ateş alevidir (*fulanün hüve şü'letü nârin*). Kelimenin diğer anlamları şunlardır: Alevi büyüüp tutuşan ateş (*zeketi'n-nâr*), güzel veya kötü kokunun yükselmesi, yayılması (*zeka'r-rîh*), yaş, büyüme, yaşlanma (*zekkâ er-racülü*) ve kesme (*ez-zebh*). *Zükâ'* aynı fiilinden türetilmiş olup güneşin ismidir.³ Zekânın dildeki temel anlamı, bir şeyin tam, tamam olmasıdır. Dolayısıyla yaş (*es-sinnu*) ve anlamada (*el-fehm*) tam olmaya *zekâ* (*ez-zekâ'*) denir.⁴ Bu etimolojik tahlilden anlaşılmaktadır ki *zekâ* kelimesi, 'hız, surat, keskinlik, tamlık' anlamlarına gelmektedir.

Genel manada *zekâ*, algı, hafıza, öğrenme, hayal gücü ve akıl yürütme gibi zihin yetilerinin seviyesine denir. Bu yetilerin tamamının veya bir kısmının kuvvetli oluşu, *zekânın* yüksekliğinin işaretidir. *Zekâ* bu yetilerin birlikte sahip oldukları değere verilen addır. Örneğin, geçmişte vuku bulan bir hadiseyi kolayca hatırlayan, herhangi bir şeyi kolayca öğrenen, hayal gücünün yaratmaları kolay ve canlı olan, akıl yürütmelerinde devamlı surette isabetler müşahede edilen insanlara zeki kişi denilir.⁵ Zekânın, tarifleri de yapılmıştır.

1. *Zekâ*, sebep ile sonuç arasındaki ilişkiyi bulma, benzerlikleri ve farklılıkları anlama yetisidir. Bir olayı meydana getiren sebebi bulmak veya sebep ortaya konduğunda, ondan çıkacak sonucu önceden tahmin etmek *zekânın* işidir. Bu duruma, sebep-sonuç ilişkisi kurmak, yani münasebet bulmak denileceğinden *zekâ*, münasebetler bulma yetisidir.

² Bkz.: Kılıç, Sadık, *Kur'an'a Göre Nifak*, Furkan Yay., İstanbul 1982, s. 47-134.

³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, Beyrut trs., XIV. 287-288. Krş.: İsfehânî, *er-Râgıb, Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, thk.: Safvan Adnan Davudi, Daru'l-Kalem, Dimeşk 1992, s. 330.

⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, XIV. 288.

⁵ Topçu, Nurettin, *Psikoloji*, Dergah Yay., İstanbul 2008, s. 143.

2. Zekâ, hayatın yeni durumlarına, çevrenin şartlarına kendini uygulama yetisidir. Örneğin hava soğuk olduğunda palto, yağmurlu olduğunda da şemsiye almak, sınıfta ders dinlemek, sokakta serbestçe konuşmak vs. Bütün bunları alışkanlık olarak değil, şuurlu olarak yaparız.

3. Zekâ, alet yapma yetisidir. Alet, bizi çevreye uydurmaktan daha çok, çevreyi bizim işimize faydalı hale getiricidir. Mesela tahtayı yontup kayık yapmak gibi.⁶

Türkçe sözlüklerde de zekâ şöyle tarif edilir:

İnsanın düşünme, akıl yürütme, objektif gerçekleri algılama, yargılama ve sonuç çıkarma yeteneklerinin tamamı, anlak, dirayet, zeyreklik, feraset anlamındadır.⁷

Zekânın belirleyicisi olan bazı sıfatlar şunlardır: Dikkatli, yöntemli, keşfedici, önlemlili, gözü açık, mantıklı, nükteli, gözlemci, eleştirici, deneyci, anlayışlı, hünerli, adaletli, vicdanlı gibi. Bir insan zekâca yetersiz olduğu zaman, ‘aptal’ olarak, ya da daha belirleyici bir şekilde, ‘alılık, budala, dikkatsiz, dağınık, ağır, mantıksız, basit, akılsız, bilgisiz, basiretsiz’ gibi sıfatlarla nitelenme yoluna gidilir.⁸

Öyle anlaşılıyor ki, zekânın tanımını yapmak oldukça zordur. Bunun sebebi, zekânın doğrudan bir varlık değil bir iş, bir eylem, bir eser olmasıdır. Dolayısıyla zekâyı anlamak için zekânın işaretlerinin ne/neler olduğu psikologlar arasında çok tartışılan bir konudur.⁹

Zekâ işaretleri olarak belirtilen ölçüler büyük oranda kişisel farklılıklara, zamana ve kültüre göre değişiklikler gösterebilmektedir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda zekâ kişinin problem çözme, yeni durumlara elindeki kaynakları en verimli şekilde kullanarak adapte olabilme, bilgi kazanması ve tecrübelerini kullanabilme becerilerine sahip olma olarak tanımlanabilir. Bu özellikler de bütün kültürlerde bireylerin hayatta kalabilmeleri için ihtiyaç duydukları yetilerdir.¹⁰

Her insanın zekâsıyla ortaya koyduğu yetenekler aynı değildir. Bazı insanlar olaylar karşısında, bu olayların inceliklerini düşünmeye kabiliyetli iken bazıları pratik konularda kabiliyetlidirler, kolaylıkla alet yapıcı ve çevreden faydalanıcıdır. Dolayısıyla zekâyı teorik ve pratik olarak ikiye ayırmak mümkündür. Teorik zekâ, çeşitli sahalarda zihni buluşlar elde etme, sürekli yeni görüşlere ulaşma kabiliyetidir. Pratik zekâ ise hareket sahasında ulaşmak istenilen gayeye elverişli vasıtayı ortaya koyma yeteneğidir. Hayata uymasını iyi bilenler ve ticarete muvaffak olmanın sırlarına sahip insanlar, pratik zekâ sahipleridir. Keza, hilede muvaffakiyetin sırlarına sahip insanlar, pratik zekâ sahipleridir. Hilede muvaffakiyet de pratik zekânın eseridir. Pratik zekâ sahiplerine verilen

⁶ Topçu, Nurettin, *a.g.e.*, s.143-145.

⁷ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1988, II. 1667.

⁸ Ryle, Gilbert, *Zihin Kavramı*, Doruk Yay., İstanbul 2011, s. 94.

⁹ Sayar, Kemal-Dinç, Mehmet, *Psikolojiye Giriş*, Dem Yay., İstanbul 2011, s. 85.

¹⁰ Sayar-Dinç, *a.g.e.*, s. 86.

sıfat, kurnazlıktır.¹¹ Bu manada zekâ, şimdiki ana verilen yaratıcı cevaptır. Bu müspet de olabilir menfi de. Pratik zekâ sahibi bir kişi, şimdiki zamanın içinde hareket eder. O tepki vermez, cevap verir. Bu nedenle o hiçbir zaman tahmin edilemeyendir. Onun ne yapmakta olduğundan kimse emin olamaz.¹²

İslam öncesi dönemde de akıl kelimesi, insanın içinde bulunduğu değişen durumlarda gösterdiği “pratik zekâ”yı ifade ederdi. En zor durumlarda bile kendisini kurtaracak bir çözüm yolu bulabilen kişiye akıllı adam denirdi. Bu tip pratik zekâ, İslam öncesi Araplar nezdinde beğeni ve hayranlık görürdü. Aslında bu zor çöl şartlarda güvenli bir şekilde yaşamının da bir gereğidir.¹³

Zekâ kelimesinin sözlük ve terim anlamından hareketle bir değerlendirme yapacak olursak, ilk önce, kelimenin sözlük anlamında hızlılık, keskinlik, anlık, pratiklik, tamlık ve parlaklık vardır. Dolayısıyla Araplar parlayan ateşi, yükselen kokuyu zekâ kelimesiyle ifade etmişlerdir. Zira ateşin yanması ve kokunun yayılması hızlılığı, sürati içerir. Tamlık içerdiği için yaşa zekâ ismini vermişlerdir. Keza, hızlılığı, pratikliği ve tamlığı ifade ettiği için kesme bu kelimeyle kavramlaştırılmıştır. Kelime anlamından ayrı düşünemeyeceğimiz terim anlamına gelince, genel manada zekâ algı, hafıza, öğrenme ve hayal gücü gibi zihin faaliyetlerinin seviyesini ifade eder. Bu faaliyetlerde hızlı, süratli, güçlü, sağlam, parlak ve pratik olan kişilere zeki denir. Keza, özel manada karşılaşılan problemlerde sebep-sonuç ilişkisi kurabilmek ve içinde bulunulan duruma uyum sağlamak zekâ yetisidir. Zekâ, teorik ve pratik zekâ olmak üzere ikiye ayrılır. Pratik zekâ, müspet olsun menfi olsun, hayata uyma, varılmak istenen hedefe elverişli vasıtayı ortaya koyma ve hilede başarılı olma yeteneklerini taşıyan bir yeti olup kurnazlıktır. Bütün bunlar dikkate alındığında zekâ kişinin karşılaşılan sorunları hızlı ve pratik bir şekilde çözmeye, içinde bulunduğu duruma kendini hemen uyarlama vb. yetenekler olarak tanımlanabilir. Konumuz açısından “*pratik zekâ*” çok önemlidir.

B. Akıl Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

Akıl kelimesi de Arapçadan Türkçeye geçmiştir. Etimolojik olarak akıl *a-k-l* kökünden türemiş olup, *el-hıcr* ve *n-nühâ* anlamında aptallık ve ahmaklığın zıddıdır. Akıllı adam (*racülün âkılün*), kendini işine ve görüşüne teksif eden kişiye denir (*el-câmiu liemrihî* ve *ra'yihî*). Bu devenin ayaklarını bir araya getirmekten, bağlamaktan alınmış (*akaltü 'l-baîra*)tır. *el-İkâl*, *ip*, *el-akl* ise işlerde dikkatli düşünmek, davranmaktır. Akıl kalp, kalp akıldır. Akıl, akıl olarak isimlendirilmiştir, çünkü o, sahibini helak edici şeylere düşmekten bağlar, yani tutar, hapseder, engeller. *Akale 'ş-şey'e*, onu anladı anlamındadır.¹⁴

¹¹ Topçu, Nurettin, *a.g.e.*, s. 145-146.

¹² Osho, *Zekâ Şimdiki Ana Verilen Yaratıcı Cevap*, Çev: Ovvo Sangeet, İstanbul 2012, s. V.

¹³ Altıntaş, Ramazan, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, Pınar Yay., İstanbul 2003, s. 38.

¹⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, XI. 458-459.

Aklın diğer anlamları şunlardır: Diyet, saç tarama çeşidi, işleme, süsleme. *Akale'r-racüle*, hasmının ayağına ayağını dolayarak yıkma anlamındadır. *Akale ileyhi*: sığındı anlamında olup *el-akl* sığınaktır.¹⁵

Akıl kelimesinin temel anlamı tutmak, bağlamak anlamındadır, devenin iple bağlanması gibi. *Akaleti'l-mer'etü şa'rahâ*, kadın saçını bağladı demektir. *Akale lisanehû*, tuttu (*keffehû*) demektir. Bundan dolayı kaleye ma'kıl denilmiştir.¹⁶

Felsefeciler, mantıkçılar, kalamcılar ve tasavvufçular akıl hakkında çeşitli tarifler yapmışlardır.¹⁷ Burada en kapsamlısı olarak gördüğümüz Râgıb el-İsfahânî (ö. 425) ve Cürçânî'nin (ö. 816) tariflerini vererek yetineceğiz. İsfahânî akli şöyle tarif eder: 'Akıl, bilgi edinmeye yarayan güç ve insanın bu güç ile elde ettiği bilgidir.'¹⁸ İsfahânî'nin akılla bilgi arasında bağ kurması dikkat çekicidir.

Cürçânî (ö. 816) de akılla ilgili tarifleri şöyle sıralar: 'Akıl, zatında maddeden mücerret, fiilinde de onunla beraber olan bir cevher olup, o, herkesin ben sözü ile işaret ettiği nefis-i natıkadır (en-nefsü'n-nâtika). Akıl, Allah'ın insanın bedeni ile beraber yarattığı ruhanî cevherdir. Akıl, hakla batılı bilen kalpteki bir nurdur. Akıl, idare etme ve tasarrufta bulunma ilişkisi gibi, bedenle ilişkili olan maddeden mücerret bir cevherdir. Akıl, nefis-i natıkanın bir gücüdür. Akıl, kendisi ile eşyanın hakikatlerinin akledildiği bir şeydir. Akıl, devenin ayağının bağlandığı ipten (ıkâl) alınmış olup akıl sahiplerini doğru yoldan dönmelerine, sapmalarına engel olan bir yetidir. Doğru olan, akıl mücerret bir cevher olup gâibâtı (gaybî olanları) vasıtalarla, mahsûsâtı (görülebilene) da müşahede ile idrak eder.'¹⁹

Temel anlamı tutmak, bağlamak olan akıl, "kayıt altına alma" ve "alıkoyma" anlamlarına gelmektedir. Bu bağlamda akıl, kelimeler yoluyla bilginin ereğini kayıt altına alan ve tutan fitrî bir sahipliğe işaret etmektedir. Akıl kalp ile eş anlamlıdır. İdrakin ruhî algılama organı olan kalp dediğimiz şey de aynı şekilde akıl ile özdeştir. Aklın gerçek doğası akleden nefsin onunla bilip onunla hakkı batıldan ayırdığı bir ruhi cevher olmasıdır.²⁰

Akıl, İslam düşünce sisteminde bilgi elde etme yollarından biridir, yani insanda bilgileri meydana getiren sebeplerden biridir. Akıl, maddi bir kuvvet almayıp soyut (mücerred) ve ruhani bir cevherdir. Akıl, insanda bulunan (nefs-i natıkaya) konuşan nefse mahsus bir kuvvettir ki, nefis bununla ilimleri elde eder ve mefhumları, tabirleri ve terimleri idrak edip kavramaya muktedir olur. Akıl bilinmeyenleri tariflerle tasavvur ederek ve delillerle kabul ve tasdik ederek,

¹⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, XI. 464-465.

¹⁶ İsfahânî, *er-Râgıb, Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, s. 578.

¹⁷ Bkz.: Bolay, Süleyman Hayri, Yavuz, Yusuf Şevki, Döndüren, Hamdi, "Akıl" mad., *DİA*, İstanbul 1989, II. 238-247.

¹⁸ İsfahânî, *er-Râgıb, Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, 577.

¹⁹ Cürçânî, es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifat*, Mısır 1938, s. 132- 133.

²⁰ Attas, S. Nakib, *Modern Çağ ve İslami Düşünüşün Problemleri*, İnsan Yay., İstanbul 1989, s. 201.

hissedilenleri de beş duyu ile müşahede ederek idrak edip anlar.²¹ Felsefe ve mantık terimi olarak akıl, varlığın hakikatini idrak eden, maddi olmayan, fakat maddeye tesir eden basit bir cevher: maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç demektir.²² Şu halde akıl, sahibini helak edici şeylerden bağladığı, tuttuğu, engellediği için akıl olarak isimlendirilmiştir. Kelime anlamı ile ilgili olarak akıl gaybî olanları vasıtalarla, görülebilenleri de müşahede ile idrak eden mücerret bir cevher olarak terimleşmiştir. Diğer taraftan akıl hem sözlüklerde hem de Kur'an'da, kalple özdeş ve eş anlamlı sayılmıştır. Bu sebepten İslam geleneğinde kalbe ayrı bir önem verilmiş, aklın merkezi olarak görülmüştür.

Burada son olarak akıl ve zekâ kelimelerini karşılaştırmak ihtiyacı duyuyoruz. Zekâ ve akıl zihinle ilgili olup zihinsel faaliyetlerdir. İleride göreceğimiz gibi birlikte hareket eden, ancak farklılıkları olan zihnin iki ögeleridir. Zekâda hızlilik, çabukluk, pratiklik, duruma uyma ve kurnazlık vardır; akılda ise, hızlilik ve pratikliğin aksine, işe kendini verme, teksif etme, dikkatli olma ve işi tıpkı deveyi bağlama gibi sağlam yapma söz konusudur.

II. Kur'an'da Akıl ve Zekâ Kelimeleri

Her şeyden önce şunu ifade edelim ki, Kur'an'da *zekâ* kelimesi hiç geçmez. Akıl kelimesi ise Kur'an'da kırk dokuz defa, üstelik tamamında fiil (eylem) formunda (*akalû*, *te'kılûn*, *ne'kîlu*, *ye'kîlu* ve *ye'kılûn*) geçer.²³ Bu ayetlerin hepsinde insan *akletmeniz için, akletmiyormusunuz, eğer aklediyorsanız, akletmiyorlar, akleden kavim için... ayetler vardır* vb. şekillerde düşünmeye, bahsedilen konular hakkında muhakeme yapmaya böylece doğruyu, hakkı bulmaya çağrılmaktadır. Bu ayetlerde Allah insana verdiği akıl yetisini fiilen kullanmasını öğütlemektedir. Hatta bir ayette akli kullanmamak pisliğe bulaşmakla özdeşleştirilerek şöyle nitelendirilir: “*Allah'ın izni olmadıkça, hiç kimse inanamaz. Böylece O, akıllarını kullanmayanları (lâ ye'kılûn) (inkar) pisliğine sürükler.*”²⁴ Bilindiği gibi fiil, bir hareketi, eylemi ve oluşu bildirir.

İşte bu ayetlerde akıl kavramının fiil/eylem formunda geçmesi, bu kelimenin oldukça dinamik bir uygulama alanına ve epistemolojik açıdan fonksiyonel bir değere sahip olduğunun göstergesidir. Kur'an'da akıl salt alet olarak değil, uygulama/iş ve vazife olarak anlatılmıştır. Akıl, okuma ve yazma görevi gibidir. Bu sebeple Kur'an'da fiil formunda gelen akıl için sebepleri sonuçlara bağlama gibi bir takım sebepler zikredilmiş ve aklın işlevselliğini anlatmada *fikir*, *tefekür*, *nazar*, *basar*, *tedebbür*, *zikir*, *ilim*, *fehmi* gibi zihni faaliyetlerden söz edilmiştir.²⁵

²¹ Tunç, Cihat, “İslam Dininde Kalb ve Aklın Önemi”, *E.Ü.İ.F.Dergisi*, Sayı 7, Kayseri 1990, s. 23.

²² Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl” mad., *DİA*, II. 238.

²³ Bkz.: Abdülbâki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, İstanbul 1988, s. 468-469.

²⁴ 10. Yunus, 100.

²⁵ Altıntaş, Ramazan, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, s. 36.

Kur'an'da akıl anlamında kullanılan başka kavramlar da vardır. Bunlar hep birlikte sıkı bir semantik alan oluşturur. Bunlar sırasıyla şu kelimelerdir: *Nühâ, hıcr, hikmet, fuâd, lübb, basar, kalp, sadr, hilm* ve *reşîd* kelimeleridir.²⁶

III. Kur'an'da Aklın Nitelikleri

Kur'an'da bahsedilen akıl, nasıl bir akıldır, nitelikleri, özellikleri nedir, kısacası Kur'an'ın öngördüğü akıl nasıl bir akıldır? Bu gibi soruların cevabını bizzat kendisine giderek cevaplamaya çalışacağız.

Râkıb el-İsfehânî (ö. 425), Hz. Ömer'e atfen aklın iki çeşit olduğunu ifade eder. Birincisi, *el-Aklu'l-metbû*, ikincisi ise *el-aklu'l-mesmû*'dur.²⁷ *el-Aklu'l-metbû* insanın doğasında olan, yani insanın doğuştan sahip olduğu akıl olup insanı diğer varlıklardan ayıran en büyük niteliğidir. İşte bundan dolayıdır ki, Allah Teâlâ insanı "*ahsen-i takvim (en güzel şekilde)*"²⁸ yarattığını bildirmiştir. *el-Aklu'l-mesmû*, bu akıl işiten, duyan dolayısıyla da işleyen akıldır. Yani kullanılan, işlevsel akıldır. el-İsfehânî'nin tabiriyle Allah'ın şu ayette: "...*ancak bilenler akledebilirler (ve mâ ye'kiluhâ illelâlimûn)*"²⁹ ifade ettiği akıldır.

Keza el-İsfehânî (ö. 425), Kur'an'da birçok defa tekrar eden ve Allah'ın sözlü ayetlerini (Kur'an) ve sözsüz, tabiat ayetlerini (işaretlerini) ifade eden ayet (*âyeh*) ve ayetler (*âyât*)i akıl ve bilgi ile ilgili kelimeler olduğunu ifade eder.³⁰ İşte biz bu kelimeden hareketle Kur'an'da aklın niteliklerini belirlemeye çalışacağız. Şimdi bu kelimelerin geçtiği ayetleri tek tek ele alalım.

1. Teakkul³¹

2. Ahiretten Korkma³²

3. İman³³

4. Tefekkür³⁴

²⁶ Kur'an'da akıl anlamında kullanılan kelimeler hakkında geniş bilgi için bkz.: Altıntaş, Ramazan, *a.g.e.*, s. 48-75.

²⁷ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 577.

²⁸ 95. Tîn, 4.

²⁹ 29. Ankebût, 43.

³⁰ Bkz.: İsfehânî, er-Râgıb, *ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şerîa*, thk.: Ebu'l-Yezîd Ebu Zeyd el-Ucmâ, Daru's-Selam, Kahira 2007, I. 133vd

³¹ ...*Aklınızı kullanacak olursanız (te'kilûn), size onların (kin ve düşmanlıklarının) işaretlerini (âyât) açıklıyoruz.* (3. Al-i İmrân, 118.); 29. Ankebût, 35 ; 16. Nahl, 12, 67; 2. Bakara, 164; 13. Ra'd, 4; 24. Nûr, 61; 30. Rûm, 24, 28; 57. Hadîd, 17.

³² *Kuşkusuz, ahiret azabından korkan (hâfe) için bunda ders alınacak bir ibret (âyeh) vardır...* (11. Hud, 103.)

³³ *Onlar, (ilahî kanunlara) boyun eğmeleri sonucu göğün boşluğunda (yere düşmeden uçabilen) kuşları görmüyorlar mı? Onları, (orada öyle düşmekten) Allah'tan başka tutan yoktur. Gerçekten de bunda inananlar (yü'minûn) için alınacak birçok ders (âyât) vardır.* (16. Nahl, 79); 2. Bakara, 248; 3. Al-i İmrân, 49; 26. Şuarâ, 8, 67, 103, 121; 27. Neml, 86; 29. Ankebût, 24, 44; 30. Rûm, 37.

5. Tedebbür³⁵
6. Tezekkür³⁶
7. Kulak vermek, işitmek³⁷
8. Bilgi, ilim³⁸
9. Allah'a yönelme³⁹
10. Kesin bilgi (Îkân)⁴⁰
11. Anlama (fikh)⁴¹
12. Allah bilincini canlı tutma, sorumluluk bilinci (takvâ)⁴²
13. Araştırma, sorgulama⁴³
14. Sabır ve Şükür⁴⁴

³⁴ Allah, (su) ile sizin için ekin, zeytin, hurma, üzüm ve her türlü meyve yetiştirir. Gerçekten de bütün bunlarda düşünenler (yetefekkerün) için bir ibret (âyeh) vardır. (16. Nahl, 11, 69.); 30. Rûm, 21; 39. Zümer, 42; 45. Câsiye, 13.

³⁵ Bu (Kur'an), Bizim, ayetleri (âyât) üzerinde düşünceleri (yeddebberû) ve akıl sahiplerinin (onlardan) öğüt almaları (yetezekkera) için, sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. (38. Sad, 29.)

³⁶ ...İşte düşünüp ibret almaları (yetezekkerün) için Allah ayetlerini (âyât) insanlara açıklamaktadır. (2. Bakara, 221.); 6. En'am, 126; 7. A'raf, 26.

³⁷ İçinde dinlenmeniz için geceyi sizin için var eden ve (işlerinizi görmeniz için de) gündüzü aydınlık kılan O'dur. İşte bütün bunlarda, işiten (yesmeün) bir halk için ayetler (âyât) vardır. (10. Yunus, 67); 30. Rûm, 23; 32. Secde, 26; 16. Nahl, 65.

³⁸ De ki: Allah'ın kulları için yarattığı elbiseyi, temiz ve güzel rızıkları yasaklayan kimdir? De ki: Onlar dünya hayatında, (hem inananlar hem de inanmayanlar), kıyamet gününde ise sadece inananlar içindir. İşte Biz bilen (ya'lemün) bir halk için ayetlerimizi (âyât) böyle ayrıntılı bir biçimde böyle açıklıyoruz. (7. A'raf, 32); 6. En'am, 97; 9. Tevbe, 11; 29. Ankebût, 43.

³⁹ Onlar, önlerinde ve arkalarında duran (ve kendilerini dört bir yandan kuşatan) göğü ve yeri görmüyorlar mı? Biz, dilersek, onları yerin dibine geçirir ya da gökten üzerlerine parçalar düşürürüz. Bunda, kuşkusuz, (Rabbine) yönelen (münib) her kul için alınacak ders (âyeh) vardır. (34. Sebe, 9.)

⁴⁰ Bilgiden yoksun olanlar: Allah bizimle konuşsaydı ya da bize bir mucize gelseydi ya! demişlerdi. Onlardan öncekiler de tıpkı onların söyledikleri gibi söylemişlerdi. Kalpleri (nasıl da) birbirlerine benzemiş! Oysa Biz, gerçekler konusunda kesin bilgiye ulaşmak isteyenlere (yükinün) ayetleri (âyât) açıklamıştık. (2. Bakara, 118); 45. Câsiye, 4; 51. Zâriyât, 20.

⁴¹ Sizi tek bir nefisten vareden O'dur. (O, herbiriniz için, bu dünyada yaşarken) bir kalma yeri, (ölürken de) bir dinlenme yeri (belirlemiştir). Kuşkusuz Biz, anlayan (yefkahûn) bir toplum için ayetlerimizi (âyât) ayrıntılı bir biçimde açıklamış bulunuyoruz. (6. En'am, 98, 65.)

⁴² Kuşkusuz, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, Allah'ın göklerde ve yerde yarattıklarında, içlerinde Allah bilincini canlı tutanlar için (yettekûn) ayetler (âyât) vardır. (10. Yunus, 6); 2. Bakara, 187.

⁴³ Andolsun ki, Yusuf'un ve kardeşlerinin kıssasında (gerçeği) araştıranlar (lissâilîn) için ibretler (âyât) vardır. (12. Yusuf, 7.)

15. İnce kavrayış⁴⁵

16. Dönmek, rucû etmek (yanlış vs.den)⁴⁶

Ayetlerde gördüğümüz gibi, Kur'an'a göre akıl birçok niteliklere sahiptir. Bu nitelikler birbirine yakın zihinsel faaliyetlerdir. Akıl bu nitelikleri ile işlevselliğini tam olarak yerine getirmektedir. Dolayısıyla Kur'an'ın betimlediği akıl her şeyden önce Allah'a iman sahibi olmalı, ondan korkmalı ve ona yönelmelidir. Keza akıl Allah'ın sözlü ve sözsüz ayetleri üzerinde düşünmeli (tefekkür-tedebbür),⁴⁷ ibret almalı ve onlara kulağını açmalıdır. Akıl bilgi ile hareket etmeli, bilgi sahibi olmalı ve kesin bilgiye ulaşmak için çaba sarf etmelidir. Akıl anlamak için çalışmalı ve sorumluluk bilinci içerisinde davranmalıdır. Akıl sorgulayıcı ve sabır sahibi olmalıdır. Bütün bunlara ilaveten akıl, ince kavrayışa sahip olmalı ve gerektiğinde yanlıştan rucû edip dönmelidir.

Sıfatlarını sıraladığımız bu akıl, saf akıl değildir. Dolayısıyla Kur'an'a göre insanın anlaması, kaynağını psikolojik bir yetenekten alır ki buna kalp denir. Yukarıda zikredilen bütün zihni faaliyetler, bu temel zihni yeteneğin yahut prensibin somut beyanından (açığa vurmasından) başka bir şey değildir. Kalp, insanı ilahi ayetleri anlamaya muktedir kılar, bu prensip (yetenek) örtülüp mühürlendiği, normal çalışmadığı zaman insan hiçbir suretle anlayamaz.⁴⁸

*Böylece onlar (münafıklar), geride kalan (kadınlarla) birlikte olmayı yeğlemişlerdir. Bu yüzden onların kalpleri mühürlenmiş oldu; öyle ki, onlar, bundan böyle anlamayacaklardır.*⁴⁹

*Onlar, kendileri sayesinde akıllarını kullanabilecekleri kalplere (kulübün ye'kilüne bihâ)...sahip olabilmek için yeryüzünde dolaşmıyorlar mı? Gerçek şudur ki, aslında kör olan gözler değildir, göğüslerde bulunan kalplerdir.*⁵⁰

IV. Akıl-Zekâ Ayrımı

Descartes (ö. 1650) akıl-zekâ ayrımı yapar. Ona göre, iyi hüküm verme ve doğruyu yanlıştan ayırt etme kudreti olan akıl, bütün insanlarda eşittir ve en adil pay edilmiş şeydir. Kanaatlerin farklı olması, bazılarının diğerlerinden daha akıllı olmasından değil, sadece düşüncelerini değişik yollardan sevk etmelerinden ve aynı şeyleri göz önünde bulundurmamaktan kaynaklanmaktadır. Zira iyi bir

⁴⁴ *Andolsun ki, Biz, Musa'yı da (kendisine): Halkını karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara Allah'ın günlerini hatırlat! diyerek mucizelerimizle göndermiştik. Kuşkusuz, bunda, güçlülere çokça göğüs geren (sabbâr), çok şükreden (şekûr) kimse için ibretler (âyât) vardır. (14. İbrahim, 5); 7. A'raf, 58; 31. Lokman, 31; 34. Sebe, 19; 42. Şûrâ, 33.*

⁴⁵ *Kuşkusuz, bu olanlarda, ince kavrayış sahipleri (ilmütesevvimîn) için çıkarılacak dersler (âyât) vardır. (15. Hicr, 75.)*

⁴⁶ *Yemin olsun ki biz, çevrenizdeki kentleri helak ettik ve (yanlıştan) dönmeleri (yerciün) için ayetleri (âyât) çeşit çeşit kıldık. (46. Ahkâf, 27); 7. A'raf, 174.*

⁴⁷ *Tedebbür, işlerin sonuçları hakkında nazır etmektir. Bu tefekküre yakındır, ancak tefekkür kalbin delil hakkındaki, tedebbür ise, işlerin sonuçları hakkındaki tasarrufudur. Bkz.: Cürcânî, et-Ta'rifât, s. 48.*

⁴⁸ *Izutsu, Toshihiko, Kur'an'da Allah ve İnsan, çev.: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşr., s. 130.*

⁴⁹ *9. Tevbe, 87.*

⁵⁰ *22. Hac, 46.*

zekâyâya sahip olmak yetmez, asıl olan onu iyi kullanmaktır. Çok yavaş yürüyenler, eğer daim surette doğru yolu izlerlerse, koşanlardan ve doğru yoldan uzaklaşanlardan daha fazla yol alabilirler.⁵¹ Descartes kendi zekâsını geliştirdiğini şöyle ifade eder:

Gençliğimden itibaren beni birtakım düşünce ve düsturlara yönlendiren bazı yolları izlemek talihine eriştiğimi itiraf edeceğim ki o düşüncelerden ve düsturlardan bir metot meydana getirdim ve onunla bilgimin seviyesini derece derece artırma ve de yavaş yavaş, zekâmin vasatlığının ve sınırlı ömrümün varmama imkan verdiği en yüksek noktaya kadar çıkarma vasıtası sağladım.⁵²

Düşünme çeşitli şekillerde tezahür eder. Bir düşünme, tipik olmayan bir *situation* (durum)un içine ani bir nüfuz etme tarzında ortaya çıkarsa, düşüncenin bu görünüş tarzına “zekâ” adı verilir. Eğer düşünme, belirli meseleleri tasarlar, onları kavramlarla ifade eder ve bunlar üzerinde teemmüle dayanan açıklamalarda bulunursa, düşünmenin bu şekline de “akıl” adı verilir. Düşünme, idrak alanına ait olan bir hadiseyi hiçbir teemmül sarf etmeden doğrudan kavransa, düşünmenin bu türüne de “anlama” denir. Düşünme, olup biten bir şeyi veya içinde bulunduğumuz bir *situation* (durum)u doğrudan doğruya, hiçbir kavrama başvurmadan “his” ederse, buna “seziş” adı verilir. Düşünme, hiçbir kayıt ve şarta bağlı kalmadan ortaya çıkarsa, düşünmenin bu şekli de hayal (fantazi) olarak isimlendirilir. Eğer düşünme, real alana ait olan idrak-akt’ını, bu akt’tan sonra yeniden canlandırırorsa, buna da “tasavvur” denir.⁵³

Yukarıdaki tasnifden anlaşılmalıdır ki, zekâ bir duruma ani nüfuz etme şeklinde ortaya çıkan bir düşünme çeşididir, zihin faaliyetidir. Yani ortaya çıkan duruma, hızlı ve süratli bir şekilde cevap verme söz konusudur. Bu durum zekâ kelimesinin asıl anlamı ile de örtüşerek hızlılığı ve pratikliği ifade eder. Akla gelince, o, belirli meseleleri tasarlama, onları kavramlarla ifade etme, üzerinde düşünme ve yoğunlaşmaya dayanan izahlarda bulunma eylemlerini içerisine alan daha genel bir faaliyettir ki bu sabır, zaman ve emek, kısaca her konuyu izanlı bir şekilde ortaya koymak demektir. Bu meyanda zekâ ile arasında fark olduğu ortadadır.

Şu bir gerçektir ki, zekice ortaya konan bir edim ve uygulama, akıllı bir edim ve uygulamayı içerdiği söylenemez. Eğer bir meslek sahibi, zeki, hünerli, canlı, kurnaz olarak niteleniyorsa özel görevi için düşündükleri kurallardan dolayı değil, ama ortaya koyduğu bu uygulamanın kendinden ötürüdür. Bir boksör maçtan önce manevralarını planlasın ya da planlamasın onun bokstaki zekâsına nasıl dövuştüğü değerlendirilerek karar verilir. Dövuşteki zekâ darbelerle ilgili önermelerin onaylanmasında ya da yadsınmasında değil, darbe indirme ve darbeleri savuşturmada sergilenir. Keza bir operatör-doktorun maharetli görevi, diliyle söylediği tıbbi gerçeklerle değil, elleriyle gerçekleştirdiği doğru eylemlerde anlaşılır. Bunun anlamı şudur: Bir edimi zeki diye nitelendirdiğimiz zaman, ortada

⁵¹ Descartes, René, *Metot Üzerine Konuşma*, çev.: Atakan Altınörs, Paradigma Yay., İstanbul 2010, s.3.

⁵² Descartes, *a.g.e.*, s. 4.

⁵³ Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, İstanbul 1958, s. 50.

düşünme ve uygulama şeklinde ikili bir işlem bulunmaz.⁵⁴ Yani zekâ, birincisi kuralları bilme, düşünme, ikincisi de onları uygulama olarak birbirine koşullu iki mekanik işlem değildir. Kuralları bilir, düşünür ama iyi uygulayamayabilirsiniz. Önemli olan doğru uygulamadır. İşte burada birçok unsur devreye girer ki,-akıl nitelikleri bağlamında genişçe açıkladık- o unsurlar doğru çalıştırıldığında doğru sonuç alınır. Bunun anlamı her zeki eylem akıllı eylem anlamına gelmez. Dolayısıyla da zekiler de çok hata yapabilir.

Burada olarak akıl-zekâ farkını son zamanlarda Batıda gündemde olan duygusal zekâ ve akılcı zekâ bağlamında somutlaştırmak istiyoruz. Ruhsal gelişimin gerçek ölçüsü, duyguları kontrol edebilme becerisidir. İnsanın kendisine yapabileceği en büyük iyilik, zihnini eğitmesidir. Doğu dünyası yüzyıllar önce, kültürel kod olarak duyguları tanımış ve onu ön plana çıkarmıştır. Batının duygularla hemhal olması ise daha çok duygusal zekâ kavramının ortaya çıkışıyla şekillenmiştir. Batılı insan, her şeyi beş duyu ile algılamayı tercih edip, akılı kutsallaştırdığı için duyguların insan üzerindeki etkisini göz ardı etmiştir. Ancak bunun kötü sonuçlarını gördü ve duygusal zekânın bir ihtiyaç olduğunun farkına varmıştır. Beynin duyguları düzenleyen alanı keşfedildikten sonra, duygunun da aynı bilgi gibi aktarılabilirdiği ortaya çıkmıştır. İnsan ilişkilerinde iletişimin yaklaşık %80'inin beynin duygu aktarımından sorumlu alanlarında gerçekleştiği unutulmamalıdır.⁵⁵

Yukarıdaki paragrafta işaret edildiği üzere insan biri *duygusal*, diğeri de *akılcı* olmak üzere iki zihne sahiptir. Bu iki zihinden birisi düşünüyor, diğeri ise hissediyor. Bu *duygusal-akılcı* ikiliğinin halk arasındaki anlamı “*kalp*” ile “*kafa*”dır. Bir şeyin doğru olduğunu “*kalpten*” bilmek, akılcı zihninle düşünmekten farklı bir inanç şeklidir, çünkü bu bir anlamda daha derinden emin olmaktır. Zihnin *akılcı-duygusal* dengesinin belirli bir orantısı vardır; hisler yoğunlaştıkça *duygusal zihin* devreye girer ve *akılcı zihin* etkisini yitirir. Genelde *duygusal* ve *akılcı zihinler* bir denge halindedir. Duygu, akılcı zihnin işleyişine katkıda bulunur, akılcı zihin ise duygusal verileri şekillendirir ve bazen reddeder. Ancak yine de duygusal ve akılcı zihinler yarı bağımsız melekelerdir, her ikisi de, beyindeki farklı ama birbiriyle bağlantılı devrelerin işleyişini yansıtır.⁵⁶

Bu bilimsel veriler göstermektedir ki, insan beş duyu ile algılayıp bu doğrultuda salt akılla hareket eden bir varlık değildir. Onun *duygusal zihin* denilen, yani her şeyi kendisine vurduğu bir şakule gibi işleyen *kalbi* ve *gönlü* vardır. İşte *duygusal zekâ* dedikleri şey bu olup İslami gelenekte bunun adı kalp ve gönüldür, yani kalp ve gönülle birlikte işleyen akıldır. *Akılcı zihin* ise, *zekâ* dediğimiz zihinsel faaliyettir. Yine bilimsel verilerden anlaşılmaktadır ki, bu iki zihin çeşidi-akıl ve zekâ-yarı bağımsız melekeler olsa da, birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Dolayısıyla bunlar bir paranın iki yüzü gibidirler, ancak ikisi olduğunda tamam olurlar. Bu denge bozulduğunda aksaklıklar husule gelir.

⁵⁴ Ryle, Gilbert, *Zihin Kavramı*, Doruk Yay., İstanbul 2011, s. 99, 124.

⁵⁵ Tarhan, Nevzat, *Duyguların Psikolojisi Duygusal Zekaya Yeni Bir Yorum*, Timaş Yay., İstanbul 2012, s. 204,211-213.

⁵⁶ Goleman, Daniel, *Duygusal Zekâ*, çev.: Seçkin Yüksel, Varlık Yay., İstanbul 2012, s. 35-36.

Nitekim *duygusal-akılcı* zihin bağlamında bir çalışmada, ortalamanın üstünde bir IQ puanı almış, ancak okul durumu iyi olmayan ve suç işleyen çocuklar tespit edilmiştir. Entelektüel potansiyellerine rağmen bu tür çocuklar akademik başarısızlık, alkolizm ve suç işleme gibi sorunlar açısından yüksek risk grubundadır. Bunu sebebi zekâlarındaki bir eksiklik değil, duygusal yaşamlarını kontrol etme yeteneklerinin bozulmuş olmasıdır. IQ testlerinde erişilen korteks bölgelerinden çok ayrı bir noktada olan duygusal beyin, hem öfkeyi hem de şefkati kontrol eder.⁵⁷

Sonuç olarak, insan akılcı ve duygusal olmak üzere, iki beyne, iki zihne sahiptir. İnsanın hayatı nasıl yaşadığı her ikisi tarafından belirlenir. Sadece IQ (zekâ) değil, duygusal zekâ (akıl-kalp-gönül) de önemlidir. Bu durumda diyebiliriz ki, anlam ve işlevsellik alanı olarak ‘ratio/zekâ’ ile ‘intellectu/akıl’ birbirinin zıddıdır; ama, birbirinden de kopuk değildir. Çünkü, her hangi bir bilgi aktının meydana gelmesinde her ikisinin de belirleyici rolleri vardır⁵⁸ Akıl bütün insanlarda eşittir ve adil pay edilmiştir. Zekâ ise, böyle değildir. Zekâ düzeyi, her yaş grubunun gelişim dönemlerine, çevre ve eğitim faktörüne göre farklılık taşır.⁵⁹

V. Kur’an Verilerine Göre Münafıkların Zihniyeti

Buraya kadar akıl ve zekâ kavramlarını ele aldık, aralarındaki farkı ortaya koyduk. Gördük ki, zekâ hızlılık, çabukluk, güçlülük, sağlamlık vb. sıfatlara sahiptir. Özellikle istenilen hedefe ulaşmaya elverişli vasıtayı ortaya koyabilme, hayata uymasını bilme, hilede başarı olabilmek vb. vasıflara sahip olma ve bu hususta hızlılığı, keskinliği, sağlamlığı ifade eden “pratik zekâ” konumuz açısından çok önemlidir. Zira münafıkların söz ve davranışlarında bu vasıfların ön plana çıktığı görülmektedir. Kendini işine verme, teksif etme, dikkatli düşünme ve davranma anlamındaki akıl ise sahibini helak edici şeylere düşmekten engeller. Akıl ve zekâ birbirinden ayrıdır, ancak bağımsız değildir. Dolayısıyla sadece zekâ, doğru sonuçlara ulaştırmayabilir. Buna karşın zekâ ile akıl birlikteliği, daha sağlıklı sonuçlara ulaştırabilir. Şimdi Kur’an ayetlerinden hareketle münafıkların zekâlarını nasıl kullandıklarını çeşitli boyutları ile görelim.

Allah Teâlâ her şeyden önce münafıkların çok zeki, usta ve kurnaz olduklarını, hatta Hz. Peygamberin ve Müslümanların bunları bilemeyecek kadar ustaca davrandıklarını şöylece ihsas etmektedir:

*Hem etrafındaki bedeviler hem de Medine halkı arasında iki yüzlülüğü huy edinenler bulunmaktadır. Sen onları bilmezsin; ama Biz biliriz. Bu yüzden biz onları iki kere cezalandıracağız. Onlar, sonra da çok büyük bir azaba götürüleceklerdir.*⁶⁰

Yoksa kalplerinde hastalık bulunanlar, Allah’ın kinlerini ortaya çıkarmayacağını mi sanmaktadırlar. Biz dileseydik, onları sana gösterirdik; böylece sen de onları

⁵⁷ Goleman, Daniel, *a.g.e.*, 56.

⁵⁸ Altıntaş, Ramazan, *a.g.e.*, s. 172.

⁵⁹ Bkz.: Bacanlı, Hasan, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yay., Ankara 2001, s. 120 vd.

⁶⁰ 9. Tevbe, 101.

*yüzlerinden ve konuşma tarzlarından tanımış olurdun. Allah, gerçekten de eylemlerinizi bilmektedir.*⁶¹

Bu ayetlerde münafıkların nifaklarını, Müslümanlar tarafından bilinemeyecek derecede bir ustalıklarla gizleyebildiklerine işaret edilmektedir. Ancak şu da var ki, bazı anlardaki tavırları, tutumları ve sözleri kendilerini ele verebiliyordu. En azından Hz. Peygamber, onların kalplerinde bir hastalığın varlığını fark edebiliyordu. Bu üslupla yapılan böyle bir uyarı, bu kesimden böyle davranmaktan vazgeçmeleri, hiç olmazsa kendilerini ele verme korkusunu yaşamadan samimi bir şekilde İslam'a geri dönmeleri beklenen kişilerin varlığına işaret edilmektedir.⁶² Yine Kur'an onları şöyle betimler:

*Şimdi sen onları gördüğünde dış görünüşleri hoşuna gider; ve konuştuklarında ne söylediklerine kulak vermek istersin. Onlar, yere (sağlam şekilde) dikilmiş kütükler gibi (olduklarına emin görünseler de) her çılgılığı kendilerine (yönelik) sanırlar. Onlar (bütün inançlara) düşmandırlar, öyleyse onlara karşı dikkatli ol. (Ve bedduayı hak ederler:) Allah onları kahretsin! Akılları nasıl da (hakikatten) sapıyor!*⁶³

Bu ayetler münafıkların iki yönünü, zahir ve batın, ortaya koymaktadır. Zahirleri itibariyle, yere sağlam şekilde dikilmiş kütük gibi, kendilerinden emin, güzel konuşan, kendilerini dinleten kişilerdir. Batınlarına bakıldığında ise, zahir durumlarının aksine korkak olup, her çılgılığı kendilerine yönelik zannedecek kadar tedirginlerdir. Zira içleriyle dışları bir değildir, rol yapmaktadırlar. Onun için Allah Teâlâ Rasulüne:

Onları gördüğün vakit cisimleri tuhafına gider. -Zâhiren bakınca giyimleri kuşamları, şıklıkları, irilikleri, sabahatleri ile bedenlerinin süsü ve manzarası hoşuna gider. İmreneceğin tutar. Ve lakırdı ederlerse lakırdılarına kulak verirsin-dillerinin fesahati ve söyleyişlerinin selaset ve halaveti ve natıka perdazlık sanatına merak ve mümareseleri hasebiyle tatlı laf ederler. Söylemeğe başladıkları zaman mecliste bulunanların dinleyesi gelir. Medine Münafıklarının başları olan Abdullah ibni Übeyy ve Mugis ibni Kays ve Cedd ibni kays gibi hempaları böyle iri vücudlu, yakışıklı, geyinmesinde kuşanmasında ı'tina eder, talakath söz söyler, dilleri ve dış yüzleri gösterişli kimseler idiler. Ya resulallah diye söze başladıkça Resulullah da sözlerini dinlerdi. Onlara söz söylendiği zaman ise onlar resmi bir tavır, zahiri bir vekar vaz'iyetiyle dinler gibi sessizce dururlar, lâkin söz kulaklarına girmez, ...⁶⁴

Bu ayette münafıkların güzel konuşmaları ile onların edebi, belagat sahibi kişi olduklarına vurgu yapılmamaktadır, çünkü zaten Araplar belagat ustaları idiler. Bilakis kanaatimize göre Allah bu ayette, Peygamberine münafıkların görünüş ve özellikle de konuşma yönünden pratik zekâyâ sahip olduklarını, kurnaz olduklarını, dolayısıyla güzel konuşmaları, hileleri ve kurnazlıkları ile ortama uyup kendilerini aldatabileceklerini bildirmekte, onların düşman olduğunu

⁶¹ 47. Muhammed, 29-30.

⁶² Derveze, a.g.e., II. 304-305.

⁶³ 63. Münafikûn, 4. Burada Muhammed Esed'in çevirisi tercih edilmiştir. Bkz.: Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, çev.: Koçtak, Cahit-Ertürk Ahmet, İşaret Yay., İstanbul 1996, III. 1151.

⁶⁴ Yazır, Elmalı'lı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşr., 1979, VII. 5001; krş.: Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut trs., XXVIII. 110.

ortay koyup onlara karşı uyarmakta ve dikkatli olmalarını emretmektedir. Onlar akıllarını değil zekâları kullanarak ortama uygun hareket etmektedirler. Eğer akıllarını kullanmış olsalardı, doğruyu yanlıştan ayırabilirdi. Nitekim bu ayetten bir önceki 3. ayetin ve 7. ayetin sonlarında münafıkların anlamadıklarından (*lâ yefkahûn*) 8. ayetin sonunda ise onların bilmediklerinden (*lâ ya'lemûn*) bahsedilerek tenkit edilmektedir. Yukarıda gördüğümüz gibi, anlama (*fikh*) ve bilme, bilgi sahibi olma (*ilm*) Kur'an'a göre aklın niteliklerindedir. Yani akıl, anlama ve bilgi sahibi olma niteliklerine sahip olmalıdır. Ama “onların anlamaları (*fikh*) ve bilmeleri yoktur, ancak onlar anlayışları olmayan suretler, akılları olmayan tayflardır.”⁶⁵

Münafıkları betimleyen başka bir ayet grubunda Kur'an şöyle buyurur:⁶⁶

*İnsanlardan öylesi var ki, bu dünya hayatı hakkındaki görüşleri senin hoşuna gider; (dahası), kalbindekilere Allah'ı şahit tutar, üstelik tartışmada son derece ustadır. Ancak hakimiyeti eline alır almaz yeryüzünde fesat çıkarmaya, (insanın) ürünü(nü) ve nesli(ni) yok etmeye çalışır: Allah fesadı sevmez. Kendisine ne zaman 'Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde ol!' dense, yersiz gururu onu günaha sevk eder: böylelerinin payına cehennem düşecektir; ne kötü bir konaklama yeridir orası!*⁶⁷

İnsanlardan bazıları vardır ki onun hayatı Dünya zımındaki lakırdısı senin taaccübünü celbeder ve pek beğenecek olursun o kalbindekine Allahı şahid de tutar, kalbime, vicdanıma Allah şahiddir ki bu böyle, şu şöyle gibi yeminler ederek, tatlı diller dökerek seni kandırmak için parlak parlak sözler söyler halbuki hakikatte onun düşmanlığı kıyaktır...⁶⁸

Ayet grubu, yukarıdaki ayette bahsedilene yakın ama daha teferruatlı bir tarza münafıkların pratik zekâ sahibi, dolayısıyla kurnaz olduklarını betimlemektedir. Pasajlarda, münafığın beş vasfından bahsedilir. Bunlar; dünya hayatı hakkındaki görüşlerinin Hz. Peygamberi dolayısıyla da muhatap olan herkesi etkilemesi, kalbinde planladıklarına Allah'ı şahit tutması, tartışmada son derece mahir, yetenekli olması, iş başına geçtiği zaman yeryüzünde bozgunculuk yapması ve gururunun kendisine günah işletmesidir.⁶⁹

Bu vasıflardan özellikle ilk üçü, insanları etkileme bağlamında tam da pratik zekâ sahiplerine, kurnazlara yakışan, uyan vasıflardır. Bu kişi her şeyden önce, görüşlerini muhataba kabul ettirecek etkinliğe sahiptir. Bu hususta etkili olması için Allah'ı şahitte tutar. Bu icraatta yamandır da. Nitekim üçüncü vasıf (*ve hüve eleddü'l-hisâm*) Zeccâc'a (ö. 311) göre burada, bir tartışmada daima en parlak ve çoğu zaman yanıltıcı delillerle karşısındakini alt edebilen kişiye işaret

⁶⁵ Taberî, Muhammed b.Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Daru'l-fikr, Beyrut 2001, XXVIII. 120.

⁶⁶ Bu ayet grubunda “Münafıklar” kelimesi geçmemektedir. Ancak bu Allah tarafından münafıkların betimlenmesidir. Bkz.: Taberî, *a.g.e.*, II.385.

⁶⁷ 2. Bakara, 204-206. Muhammed Esed'in çevirisi tercih edilmiştir. Bkz.: Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, I. 59.

⁶⁸ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *a.g.e.*, II. 732.

⁶⁹ Geniş bilgi için bkz.: Râzi, Fahreddin, *Mefâtifu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut trs., V. 215 vd.

edilmektedir.⁷⁰ Yani, bu kişi ve dolayısıyla sahip olduğu zihniyet demagogdur, zekâsını kullanarak, kurnazlık yaparak, bulunduğu konumda muvaffak olmayı zorlamaktadır. Allah bunları ortaya koyarak yukarıda olduğu gibi, Hz. Peygamberi ve sahabeyi bunlara karşı uyanık olmaya çağırıyor. Taberî'nin (ö. 311) bu bağlamda naklettiği münafıkların niteliklerini ortaya koyan şu rivayet dikkati caliptir:

Bana Muhammed İbn Ebu Ma'şer Necîh'ten nakletti ki o şöyle dedi: Saîd el-Makberî'nin Muhammed İbn Ka'b el-Kurazî ile müzakere ederken şöyle dediğini duydum: Bazı mukaddes kitaplarda, dilleri baldan daha tatlı, kalpleri biberden daha acı kullar bulunduğu yazılıdır. Onlar yumuşaklıkta, halka koyun postu giymiş gibi görünürler. Dinlerini dünyalarına satarlar. Allah onlara: Bana karşı cüretkar davranıyorsunuz. Bana karşı gururlanıyorsunuz. İzzetim hakkı için, onların üzerine öyle bir fitne gönderirim ki aralarında ilim sahipleri bile hayrette kalırlar. Muhammed İbn Ka'b, bu Allah'ın kitabında da var deyince, Saîd Allah'ın kitabının neresinde var dedi. O da bu ayeti kerimeyi okudu⁷¹

Buraya kadar sunulan ayetlerden münafıkların teorik olarak “pratik zekâ” vasfına sahip oldukları, bu zekâlarını da *kurnazlık ve hile* şeklinde sergiledikleri ortaya çıkmış oldu. Şimdi onların bu vasıflarını pratik olarak nasıl ortaya koyduklarını örneklerle açıklamaya çalışalım.

*Onlara: 'Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın.' Dendiği zaman; 'Biz sadece düzelticileriz.' derler. Ancak gerçek şudur ki, onlar, bozgunculuk yapanlardır; ama (bunun) bilincine varmazlar.*⁷²

Bakara suresinin başından 20. ayete kadar üç inanç grubundan ve bunların özelliklerinden bahsedilir: 2.-5.ayetler arasında muttakiler, altıncı yedinci ayetlerde kafirler ve sekizinci yirminci ayetlerde de münafıklar. Münafıklar, “*Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın dendiği zaman*” pratik zekâ ürünü hazır bir cevapla, “*Biz sadece düzelticileriz derler.*” şeklindeki diyalogda sergiledikleri tavırlarıyla sureti haktan görünüp akıllarınca mü'minlere bozguncu olmadıklarını inandırmaya çalışmaktadırlar. Zaten 9. ayette hem mü'minleri hem de Allah'ı aldatmak istediklerinden, kurnazlıklarından bahsedilmektedir. “Kendilerince zekidirler, dâhidirler ve dürüst mü'minleri aldatabilmektedirler.”⁷³

*(Savaştan geri kalanlar arasında) zarar vermek, (Hakkı) tanımamak ve mü'minlerin arasını açmak ve önceden Allah ve Rasulü'yle savaşmış olan (adamın gelmesini) gözetmek için bir mescit yapanlar da var. 'İyilikten başka bir niyetimiz yoktu.' diye de yemin edecekler. Halbuki Allah onların yalan söylediklerine şahitlik eder.*⁷⁴

⁷⁰ Zeccâc, Ebu İshâk, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhû*, Thk : Abdülcélil Abdüh Şelebî, Beyrut 1988, I.277; krş.: İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddîn İsmail, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1987, I. 253-254.

⁷¹ Taberî, *a.g.e.*, II. 386.

⁷² 2. Bakara, 11-12.

⁷³ Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'an, Dâru'ş-şurûk*, Beyrut-Kâhire 1412, I. 43.

⁷⁴ 9. Tevbe, 107. Ebu Amr adında bir Hıristiyan papazı, Uhud ve Huneyn savaşlarında Müslümanlara karşı savaşmış ve yenilginin ardından Şam'a kaçmıştır. O daha sonra, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kıskandığı için, münafıklarla ilişkiye girip, onlarla işbirliği içerisinde Müslümanlara zarar vermeye çalışmıştır. Bu çerçevede, Kuba Mescid'inin yanında başka bir mescid inşa edip, emrindeki 12 münafık aracılığı ile Hz. Peygamber'i namaz kılması

İslam tarihinde “Dırar Mescidi olayı” diye adlandırılan hadise meşhurdur. Tevbe suresinin 107-110. ayetlerinde anlatılan bu olay Tebuk savaşından önce vuku bulmuştur. Olay münafıkların akıllara durgunluk veren, hile, tuzak ve “pratik zekâ” ürünü bir senaryodur. Senaryo şöyledir: Ebu Amr’ın direktifiyle Benû Ğanem İbn Avf ve Benû Sâlin İbn Avf kabilelerine mensup on iki kişiden oluşan bir münafık grubu Kuba mescidinin yanında bir mescid inşa edecek, bu mescidi sırf karanlık gecelerde aralarında zayıfların ve güçsüzlerin gitmesi için inşa ettiklerini söyleyecekler, Hz. Peygamberi de namaz kılması için mescide çağıracaktı.⁷⁵ Böylece Hz. Peygamberin orada namaz kılması, mescide uğur ve bereket (meşruiyet) kazandıracak, Müslümanlar Kuba mescidinin o mescide olan üstünlüğünü görmeyecek, dolayısıyla Benû Ğanem ve Benû Sâlim yakınlığından dolayı namazlarını orada kılmakla yetinecek, böylece de münafıkların Müslüman cemaatı bölmek için koydukları maksat gerçekleşmiş olacaktı.⁷⁶ Her şey tamamı, zekâ ürünü bir plan. Allah Hz. Peygamber’e durumu bildirerek planın eyleme geçmesine mani olup mescid yıktırılır. Bütün bunlara, Allah’ın planlarını deşifre etmesine rağmen, işin içinden yine pratik zekâlarıyla çıkmayı denemektedirler: “İyilikten başka bir niyetimiz yoktu.”

Münafıklar özellikle savaşlarda, savaşa katılmamak için birçok kurnazlıklar, sudan bahaneler ileri sürmüşlerdir. Kur’an onlarla savaşa katılmamaları sebebiyle çok yoğun bir şekilde ilgilenmiştir. Dolayısıyla savaşlarla ilgili ayetlerde münafıkların birçok yönünü ortaya koyan pek çok ayete rastlarız.⁷⁷ Biz bunlardan sadece onların, “pratik zekâlarını” kullanarak sudan bahanelerle nasıl Hz. Peygamber’i aldatmaya çalıştıkları yönleri ele alacağız.

Uhud savaşında münafıklar devrededir. Onlara, “Allah yolunda savaşın veya kendinizi ve vatanınızı müdafaa ediniz dendiğinde zeki bir çıkışla mü’minlerle müşrikler arasında savaş olacağını öngörmediklerini söylerler:⁷⁸

İki topluluğun karşılaştığı gün, sizin başınıza gelen, ancak Allah’ın izniyle olmuştur ki, (O), inananları bilsin (deneyip ortaya çıkarsın.) ‘Allah yolunda savaşın, ya da savunun’ dendiği halde, ‘Eğer savaş (olacağını) bilseydik, sizinle gelirdik.’ dediler. Onlar o gün, imandan çok küfre yakın idiler. Ağzlarıyla, kalplerinde olmayı söylüyorlar. Halbuki Allah, içlerinde sakladıkları şeyi çok iyi bilmektedir.⁷⁹

için buraya davet etmiştir. Hz. Peygamber onları tanımadığı ve niyetlerini bilmediği için, bu davetlerini kabul etmiş ve bunun üzerine bu ayetler (107-110) inmiştir. Bkz.: Vahidi, *Esbâbu’n-Nüzul*, Dârül- Kütüb’l-İlmiyye, Beyrut 1991, s. 149; İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, II. 402-403.

⁷⁵ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, II. 402.

⁷⁶ İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Tunus trs., XI. 31.

⁷⁷ Bu hususta geniş bilgi için bkz.: Derzeze, İzzet, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, II. 321-330; Kılıç, Sadık, *Kur’an’a Göre Nifâk*, s. 90-101.

⁷⁸ Bu sözü söyleyenler Abdullah İbn Ubeyy ve arkadaşlarıdır. Uhud günü kavimlerini bırakıp gitmişlerdir. Bunlara sizi Allah’a karşı uyarınız Peygamberinizi ve kavminizi bırakıp gitmeyin dendiğinde, bir savaş olacağını görmüyoruz eğer savaş olacağını bilsek idik, elbette size uyardık karşılığını vermişlerdir. (Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IV. 203-204).

⁷⁹ 3. Al-i İmrân, 166-167.

Her savaşta farklı bir pratik zekâ ürünü bahane uyduran münafıklar, Hendek savaşından da kaçmak için mal-mülk kadın ve çocuklarının düşmana karşı korumasız, açık olduğunu ileri sürerek Hz. Peygamberden izin isterler.⁸⁰

...Onlardan (münafıklar) bir topluluk da: 'Evlerimiz açıktır.' diyerek peygamberden izin istiyordu. Oysa onlar (ın evleri) açık değildi. Sadece kaçmak istiyorlardı...⁸¹

Münafıklar özellikle Tebuk savaşında bütün kurnazlıklarını, hilelerini ortaya koymuşlardır. Tevbe suresi Tebuk seferini genişçe ele alan bir suredir. Tebuk seferi sıkıntılı, zor ve uzak bir yolculuğu gerektirdiğinden, yani kısaca fedakârlığı içerdiğinden onlar katılmazlar. Ancak pratik zekâlarını kullanıp bunu güçsüzlüklerine ve zayıflıklarına dayandırarak ma'zur görülmelerini yemin ederek talep ederler.⁸²

Eğer (davet olundukları) yakın bir kazanç ve olağan bir yolculuk olsaydı, seni izlerlerdi. Ne var ki, çıkılacak yol, onlara çok uzak gelmişti. Buna rağmen onlar, (savaştan döndüğünüzde yine de size) 'Gücümüz yetseydi, biz de sizinle birlikte çıkardık.' diyerek Allah'a yemin edeceklerdir. (Aslında onlar, bu şekilde Allah adına yalan yere yemin etmekle) kendi yıkımlarını hazırlamaktadırlar; çünkü Allah, onların yalancı olduklarını elbette ki bilmektedir.⁸³

Onlardan başka bir pratik zekâ ürünü mazeret de güya günaha düşme endişesidir:

Onlardan (münafıklar): Bana izin ver de beni günaha sokma! diyenler de vardır. Aslında onlar (böyle demekle) zaten günah çukuruna çoktan dalmışlardı bile. Ama cehennem, inkar edenleri, çepeçevre kuşatacaktır.⁸⁴

De ki: 'İster gönüllü, ister gönülsüz sadaka verin; sizden kabul edilmeyecektir. Çünkü siz yoldan çıkan bir kavimsin.'⁸⁵

Ayet münafıkların Tebuk savaşından geri kalmak için ileri sürdükleri başka bir pratik zekâ ürünü mazeretlerini, maddi yardımda bulunma tekliflerini dile getirmektedir: "Bizi askeri hizmetten muaf tut, çünkü onu yapamayız. Fakat maddi yardımda bulunmaya hazırız demişlerdi."⁸⁶ Hz. Peygamber, bu teklifi reddetmeyi düşünmüş ve ayet de bu reddedişin nedenini bildirmiştir. Bu husus, gerçekten önemlidir. Öğle anlaşılıyor ki, bu malın onlardan kabul edilmesi, hüsnü

⁸⁰ Bkz.: Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, XXI.146.

⁸¹ 33. Ahzâb, 13.

⁸² Bkz.: Taberî, *a.g.e.*, X. 166-167.

⁸³ 9. Tevbe, 42.

⁸⁴ 9. Tevbe, 49. Bir gün Hz. Peygamber, (Tebuk savaşı için) harp teçhizatını kuşanmış olarak Benî Seleme'nin kardeşi Cüd İbn Kays'a şöyle dedi: Bizanslılarla savaşabilir misin ey Cüd? Cüd şöyle cevap verdi: Ya Rasulallah, bana izin versen ve beni fitneye düşürmesen olmaz mı? Vallahi kavmim, kadınlara benden daha düşkün bir erkek tanımamıştır. Ben, Rum dilberlerine sabredememekten korkarım. Bunun üzerine Rasulallah ondan yüz çevirdi ve "sana izin verdim" buyurdu. İşte ayet Cüd İbn Kays hakkında nazil olmuştur. Bkz.: Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, X. 175.

⁸⁵ 9. Tevbe, 53.

⁸⁶ Mevdûdî, Ebu'l-Al'â, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev.: Komisyon, İnsan Yay., İstanbul 1991, II. 237.

niyet sahibi olduklarına ve ileri sürdükleri asılsız mazeretlerin doğruluğuna bir delil olabilirdi.⁸⁷

Tebuk savaşında münafıkların başka bir pratik zekâ ürünü olan Müslümanlara kompliman davranışlarına şahit olmaktadır:

*(Münafıklar) Sizi hoşnut etmek için Allah'a yemin etmektedirler; oysa, gerçekten inanmış kimseler iseniz, bilin ki, asıl hoşnut edilmesi gereken, Allah ve elçisidir.*⁸⁸

Burada açıkça münafıkların pratik zekâları ile durumu kurtarma ve kendi lehlerine çevirme operasyonlarına şahit oluyoruz. Ayet onların, Müslümanların memnuniyetini kazanmak için onlara kompliman yaptıklarını ve samimi olduklarına dair yemim edişlerini aktarmaktadır. Buradan onların zayıfladığı, korktuğu ve kendilerini kurtarmak için Müslümanlara yamandıkları görülmektedir. Muazzam bir rol ve zekâ ürünü davranıştır. Bu da Allah ve elçisi by-pass edilerek yapılmaktadır. Zanlarına göre Allah ve elçisi onlara bir şey yapmaz. Ancak Allah bunun akıllıca bir davranış olmadığını, eğer iddialarında samimi iseler gerçekten hoşnut etmeye en layık olanın Allah ve elçisi olması gerektiğini deklare etmektedir.

Sonuç

Akıl ve zekâ, zihinsel faaliyetler olup birbirinden ayrı ancak bağımsız değerlerdir. Zekâ, karşılaşılan duruma çabuk ve hızlı intikal etme, duruma uyma, özellikle pratik zekâ hilede başarılı olma, kurnazlık vb. sıfatlara sahip bir zihinsel faaliyettir. Akıl ise, bağlamaktan gelip işe kendini teksif etme, dikkatli olma, ölçüp biçme, işin sonunu, varacağı yeri düşünme vb. sıfatları olan bir zihin eyleminin adıdır. Bu akıl salt akıl olmayıp kalple birlikte hareket eden akıldır. Bu bağlamda Kur'an akla önem vermiş ve birçok referansta bulunmuştur. Zekâ, akıl ile hareket ederse doğruyu bulabilir. Sadece zekâ insanı yanlış yapmaya götürebilir. Akıl-zekâ ayrımı kendisini şu sözde bulur: Bu çok zekice bir iş, ancak pek akıllı değil. Dolayısıyla zekice iş akılla birleşince doğru bulunabilir.

Medine'de Müslümanlar güçlenince, şirk inancına bağlılığını devam ettiren hasta kalpli kişilerin bunlara açıktan düşmanlık etmesi mümkün değildi. Yapacakları tek şey vardı, Müslümanlara koyun postu giymiş gibi görünmek, yani onlardan gibi görünüp rol yapmaktı. İşte bu durum kurnaz olmak, yani içinde bulunulan duruma uyup, hızlı ve kıvrak zekâ ile yaptığı işte muvaffak olmak, kelimenin tam anlamıyla "pratik zekâ" anlamına geliyordu. Kur'an birçok ayette münafıkların, kurnaz, yani hilelerinde başarının sırlarını bilen, pratik zekâyâ sahip olduklarını, hatta bunu Hz. Peygamber ve Müslümanların bile bilemeyebileceğini vurgulamış ve Müslümanları onlara karşı uyarmıştır. Münafıklar bu durumlarını Medine dönemi boyunca göstermiş özellikle de savaşlarda akıllara durgunluk veren hile ve kurnazlıklara başvurarak Hz. Peygamber ve Müslümanları zor duruma düşürmüşlerdir. İşte bu münafıkların zihniyetini; zekâlarıyla hareket edip,

⁸⁷ Derveze, İzzet, a.g.e., II. 329.

⁸⁸ 9. Tevbe, 62.

akıllarını kullanmadıklarını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak münafıkların eylemleri kalp ve gönül merkezli akla değil, pratik zekâyâ, kurnazlığa dayanmaktadır. Biz de bu makalemizde Kur'an'ın verilerini kullanarak akıl-zekâ ayrımı özelinde onların niteliklerini tasvir etmeye çalıştık. Olabildiğince objektif bir şekilde durum tespiti yaparak ne övmeye ne de yermeye kalkıştık.

Kaynakça

Abdulbâki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, İstanbul 1988.

Altıntaş, Ramazan, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, Pınar Yay., İstanbul 2003.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut trs.

Attas, S. Nakib, *Modern Çağ ve İslami Düşünüşün Problemleri*, İnsan Yay., İstanbul 1989.

Bacanlı, Hasan, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yay., Ankara 2001.

Bolay, Süleyman Hayri, Yavuz, Yusuf Şevki, Döndüren, Hamdi, "Akıl" mad., *DİA*, İstanbul 1989.

Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifat*, Mısır 1938.

Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev.: Mehmet Yolcu, Düşün Yay., İstanbul 2011.

Descartes, René, *Metot Üzerine Konuşma*, çev.: Atakan Altınörs, Paradigma Yay., İstanbul 2010.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, çev.: Koytak, Cahit-Ertürk Ahmet, İşaret Yay., İstanbul 1996.

Goleman, Daniel, *Duygusal Zekâ*, çev.: Seçkin Yüksel, Varlık Yay., İstanbul 2012.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev.: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşr., s. 130.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus trs.

İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddîn İsmail, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1987.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, Beyrut trs.

İsfehânî, er-Râgıb, *ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şerîa*, thk.: Ebu'l-Yezîd Ebu Zeyd el-Ucmâ, Daru's-Selam, Kahira 2007.

İsfehânî, *er-Râgıb, Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'an*, thk.: Safvan Adnan Davudi, Daru'l-Kalem, Dimeşk 1992.

Kılıç, Sadık, *Kur'an'a Göre Nifak*, Furkan Yay., İstanbul 1982.

Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'an, Dâru's-Şurûk*, Beyrut-Kâhire 1412.

Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, İstanbul 1958.

Mevdûdî, Ebu'l-Al'â, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev.: Komisyon, İnsan Yay., İstanbul 1991.

Osho, *Zekâ Şimdiki Ana Verilen Yaratici Cevap*, Çev: Ovvo Sangeet, İstanbul 2012.

Râzi, Fahreddin, *Mefâtifu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut trs.

Ryle, Gilbert, *Zihin Kavramı*, Doruk Yay., İstanbul 2011.

Sayar, Kemal-Dinç, Mehmet, *Psikolojiye Giriş*, Dem Yay., İstanbul 2011.

Taberî, Muhammed b.Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Daru'l-fikr, Beyrut 2001.

Tarhan, Nevzat, *Duyguların Psikolojisi Duygusal Zekaya Yeni Bir Yorum*, Timaş Yay., İstanbul 2012.

Topçu, Nurettin, *Psikoloji*, Dergah Yay., İstanbul 2008.

Tunç, Cihat, "İslam Dininde Kalb ve Aklın Önemi", *E.Ü.İ.F.Dergisi*, Sayı 7, Kayseri 1990.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1988.

Vahidi, *Esbâbu'n-Nüzul*, Dârül- Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut 1991.

Yazır, Elmalı'lı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşr., 1979.

Zeccâc, Ebu İshâk, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhû*, Thk : Abdülcelil Abduh Şelebî, Beyrut 1988.